

Політологія

УДК 323.1

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15105136>

Основні підходи до формування ідентичності індивіда як основи консолідації суспільства

Паталаха Валерій Федорович

кандидат філософських наук, докторант Інституту держави і права

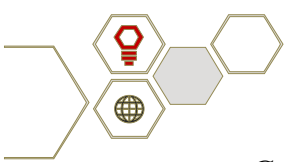
імені В.М. Корецького НАН України, Київ, Україна,

<https://orcid.org/0009-0000-7567-2985>

Прийнято: 18.03.2025 | Опубліковано: 29.03.2025

***Анотація.** Виділено та проаналізовано два основних підходи до визначення індивідуальної ідентифікації з державою чи спільнотою: індивідуальна та колективна. Індивідуальна ідентичність складається з двох основних вимірів: особистісні риси та приналежність до соціальних груп. Суб'єктивне усвідомлення ідентичності включає когнітивні, афективні та оціночні аспекти ідентичності. Ці три виміри можуть посилювати індивідуальну ідентифікацію з соціальною групою та сприяти її згуртуванню. Проте вони є контекстуальними і залежать від низки чинників (етнічних, культурних, географічних тощо).*

У вивченні феномену колективної ідентичності виділено та проаналізовано два основних підходи: з точки зору соціальної психології та соціологічного підходу. Згідно з положеннями соціальної психології, колективна ідентичність це ідентифікація індивіда себе з колективом та усвідомлення того, що інші члени теж себе з ним ідентифікують.

Соціологічна концепція колективної ідентичності ґрунтується на понятті «ми», почутті приналежності до групи, наявності афективних зв'язків між членами спільноти, а також на політичній єдності та солідарності між членами спільноти, що передбачає низку зобов'язань.

Серед інших підходів до розуміння колективної ідентичності варто згадати теорію соціальної ідентичності та теорію самокатегоризації. Також дедалі більше увагу привертає проблема формування і ролі європейської ідентичності як колективної ідентичності, що лежить в основі Європейського Союзу.

Ключові слова: ідентичність, консолідація, нація, держава, спільнота, європейська ідентичність.

Main approaches to the formation of an individual's identity as a basis for the consolidation of society

Patalakha Valerii

Candidate of Philosophy, Doctoral Candidate at V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0009-0000-7567-2985>

Abstract. *Two main approaches to defining individual identification with the state or community are identified and analysed: individual and collective. Individual identity consists of two main dimensions: personal traits and belonging to social groups. The subjective awareness of identity includes cognitive, affective and evaluative aspects of identity. These three dimensions can strengthen individual identification with a social group and contribute to its cohesion. However, they are contextual and depend on a number of factors (ethnic, cultural, geographical, etc.).*

In studying the phenomenon of collective identity, two main approaches have been identified and analysed: the social psychology approach and the sociological

Увесь контент ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

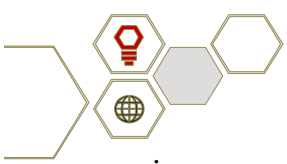
Брубейкера [4], Р. Інглегарта [5], Е. Сміта, А. Тешфела [6] та низку інших. Серед вітчизняних дослідників проблематики ідентичності, зокрема національної, слід згадати О. Бабкіну, В. Євтуха, А. Колодій. І. Кресіну, В. Лісового, М. Михальченка, Л. Нагорну, О. Рафальського, Ю. Римаренка та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність низки щодо значення і ролі етнічної ідентичності у формуванні націй і держави у вітчизняній політології відсутні праці, які б систематизували науково-теоретичні підходи до розуміння феномена ідентичності з точки зору консолідації соціуму.

Метою статті є аналіз основних підходів до феномена індивідуальної та колективної ідентичності як інструментів для консолідації українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Можна виділити два основних підходи до визначення індивідуальної ідентифікації з певною країною чи спільнотою: індивідуальна та колективна. Індивідуальна ідентичність складається з двох основних вимірів: особистісні риси та приналежність до соціальних груп. Концепція індивідуальної ідентифікації з державою бере початок у соціальної психології. Згідно з А. Тешфелом, соціальна ідентичність – це «та частина Я-концепції індивіда, яка впливає з його усвідомлення своєї приналежності до соціальної групи (або груп) разом із цінністю та емоційним значенням, що надається цій приналежності» [6, р. 255]. Отже, недостатньо мати спільну характеристику з групою, таку як раса чи релігія. О. Девід та Д. Бар-Тал вважають, що це психологічний атрибут, суб'єктивна заявка і самоусвідомлення людиною своєї приналежності до соціальної групи [7].

Суб'єктивне усвідомлення ідентичності включає когнітивні, афективні та оціночні аспекти ідентичності, близькі до трьох основних вимірів, запропонованих Р. Брубейкером і Ф. Купером: ідентифікація і категоризація; саморозуміння і соціальне становище; спільність, зв'язаність і групова приналежність [8]. Виділення цих трьох вимірів ідентичності не означає, що всі вони повинні бути присутніми одночасно, щоб вважатися колективною

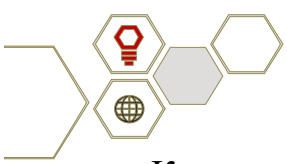
ідентичністю, хоча вони взаємодіють і навіть можуть посилювати ідентифікацію з соціальною групою.

Когнітивний вимір стосується самокатегоризації як члена групи, незалежно від того, чи вважають люди себе громадянином певної держави. Самокатегоризація є першою вимогою для інших аспектів ідентифікації. Індивіди повинні визнавати внутрішньогрупову/зовнішньогрупову класифікацію, будувати таксономії соціальних груп та оцінювати їхні відмінності та схожість.

Отримавши певні знання про соціальні групи, індивіди оцінюють як соціальні групи, так і соціальне членство в них. Обидва питання пов'язані з певними ціннісними конотаціями, як позитивними, так і негативними. Іншими словами, чим вище (нижче) сприйняття соціальної групи, тим краще (гірше) буде оцінюватися членство в групі та зумовлений ним статус. Можлива ситуація, коли індивід усвідомлює свою належність до соціальної групи, але в певний момент часу оцінює її негативно, що може призвести до виходу з групи.

Останнім аспектом індивідуальної ідентичності є афективна складова. Члени групи можуть культивувати емоційну прив'язаність і почуття любові та турботи про групу, що призводить до відчуття вірності та відповідальності перед групою.

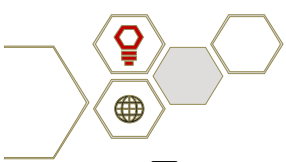
Таким чином три виміри – когнітивний, оціночний та афективний – можуть посилювати індивідуальну ідентифікацію з соціальною групою. Тим не менш, вони не є ідеально корельованими, і залежно від конкретного індивіда можуть уявлятися з дуже різними характеристиками, залежно від регіону проживання, місця проживання (місто чи село), релігійної приналежності тощо. Тоді виникає питання про те, який вимір може бути важливішим у різних ситуаціях, що виводить на два підходи до розуміння конструювання ідентичності громадян: базованої на етнічних і культурних цінностях, або ж на громадянських і політичних принципах. Різниця між громадянським і культурним громадянством була вперше визначена Г. Коном [9] і надалі залишається однією з найвпливовіших концепцій для аналізу національних ідентичностей [4, 10].

Культурний підхід передбачає, що спільна ідентичність ґрунтується на культурному корінні, історичному досвіді та традиціях, спільній спадщині, яка відрізняє одну соціальну групу від іншої. Цей підхід є особливо адекватним для аналізу національних ідентичностей, побудованих на довготривалих процесах спільного досвіду. Так нині громадяни України мають спільне культурне підґрунтя: християни зі спільною історією, традиціями, моральними цінностями та нормами. Своєю чергою громадянський підхід розглядає набір інститутів, прав і правил, які керують політичним життям спільноти, що може слугувати хорошою основою для формування політичної ідентичності в етнічно, релігійно чи культурно різнорідних суспільствах.

Когнітивні, оціночні та афективні аспекти соціального членства ідентифікують, оцінюють і визначають емоційну прихильність до подібностей і відмінностей, які можуть бути культурними або громадянськими, етнічними або політичними. Ці питання стосуються різних типів ідентичностей, включаючи місцеву, національну та наднаціональну (наприклад, європейську) та не обов'язково мають протиставлятися одна іншій. Існування декількох ідентичностей може існувати в ієрархічній системі, в якій кожна ідентичність стає актуальною в різних ситуаціях. Проте, деякі автори зазначають, що в окремих випадках національна та європейська ідентичності можуть суперечити одна одній, оскільки обидва утворення змагаються за суверенітет. Водночас ці дві ідентичності можуть бути взаємодоповнюючими й утворювати «мармуровий пиріг множинних ідентичностей» [11, р. 296]. Така взаємодоповнюваність може також мати місце між громадянською та культурною відмінністю, оскільки чисті громадянські або етнічні спільноти існують лише в теорії [12].

Колективні ідентичності – це «соціальні ідентичності, які ґрунтуються на великих і потенційно важливих групових відмінностях, наприклад, визначених статтю, соціальним класом, віком або етнічною приналежністю» [13, р. 117]. Перші дослідники цього феномену, такі як К. Дойч [3,14], Р. Інґлехарт [5], Л. Ліндберг [15], використовували такі терміни, як відчуття «ми», «спільнота» або «лояльність», для опису явищ, що нині називають колективною ідентичністю.

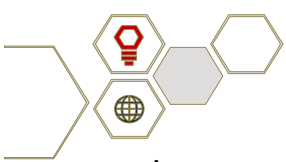

При цьому індивіди мають не одну, а кілька ідентичностей, пов'язаних з різною груповою приналежністю та соціальними позиціями, які можуть конкурувати, доповнювати або підсилювати одна одну. Те, як саме колективні ідентичності співвідносяться одна з одною, залежить від контексту і ситуації.

Що стосується визначення поняття колективної ідентичності, то можна виділити два основних підходи: з точки зору соціальної психології та соціологічного підходу. Згідно з положеннями соціальної психології, колективна ідентичність – це «ситуація, в якій індивіди в суспільстві ідентифікують себе з колективом і усвідомлюють, що інші члени також ідентифікують себе з цим колективом» [7, р. 361]. Тобто індивіди усвідомлюють, що інші члени групи самокатегоризуються як члени групи. Таким чином, важливими є два аспекти: самоідентифікація індивіда з групою та усвідомлення інших членів групи, що є складнішим завданням. На думку цих авторів, таке взаємне усвідомлення є передумовою когнітивних та емоційних наслідків приналежності до соціальної групи, таких як колективна мобілізація або скоординована діяльність, що пов'язує певний функціоналізм з колективною ідентичністю на груповому рівні.

Своєю чергою соціологічна концепція колективної ідентичності ґрунтується на понятті «ми», почутті приналежності до групи, наявності афективних зв'язків між членами спільноти, а також на політичній єдності та солідарності між членами спільноти, що передбачає низку зобов'язань, наприклад, прийняття обов'язкових для виконання рішень спільноти. Недоліком такого підходу є те, що колективна ідентичність є характеристикою на груповому рівні. Тобто інтенсивність колективної української ідентичності буде визначатися тим, скільки громадян ідентифікують себе з державою і наскільки вони обізнані з ідентифікацією інших своїх співвітчизників. Таке визначення передбачає взаємну обізнаність, тобто доступність інформації про спосіб життя, цінності громадян в інших регіонах країни.

Серед інших підходів до розуміння колективної ідентичності варто згадати теорію соціальної ідентичності та теорію самокатегоризації. Теорія соціальної ідентичності, розроблена А. Тешфелом [6], визнає, що будь-яка колективна

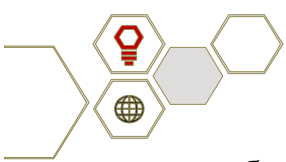

ідентичність є частиною індивідуальної соціальної ідентичності, визнаючи, що індивід є членом соціальної групи. Теорія самокатегоризації стверджує, що соціальні контексти створюють середовище, в якому ідентичність індивідів набуває ваги [16].

Деякі автори схильні порівнювати ідентичність із інтересом як дві альтернативні мотивації соціальної поведінки. Хоча це корисно для аналізу, ідентичність та (сприйняття) інтересу часто є паралельними процесами. Спільні або протилежні інтереси можуть впливати на сприйняття членства в групі, тоді як «те, ким ми є, впливає на те, чого ми хочемо» [17, р. 698]. Більше того, спільна ідентичність часто використовується для легітимізації колективних дій і переслідування інтересів.

Інші дослідники визначають колективну ідентичність як сукупність індивідів (групу), які приймають домінуючу схожість (яка може бути зумовлена релігією, етнічною приналежністю, мовою, соціальним класом, статтю і, звичайно ж, нацією) і, врешті-решт, досягають почуття солідарності всередині групи, що передбачає певний рівень соціальної взаємодії [18]. Так ще Б. Андерсон визначав націю як: «уявну політичну спільноту – і уявну як обмежену за своєю суттю, так і суверенну. (...) Незалежно від фактичної нерівності та експлуатації, які можуть переважати в кожній з них, нація завжди мислиться як глибоке, горизонтальне товариство. Зрештою, саме це братерство уможливило протягом останніх двох століть для стількох мільйонів людей не стільки вбивати, скільки добровільно вмирати за такі обмежені уявлення» [2, р. 5]. Згідно з таким підходом, нації – це спільноти, здатні створювати соціальні правила, межі та кордони, коли вони стають державами. Серед цих соціальних правил держави визначають способи відтворення та зміцнення національної складової спільної ідентичності.

Останніми десятиліттями з'явилася низка праць про шляхи формування і роль європейської ідентичності як колективної ідентичності, що лежить в основі Європейського Союзу. Так М. Ходж та С. Верхеґен аналізують два альтернативні підходи до розуміння європейської ідентичності [19]. Функціоналістський підхід

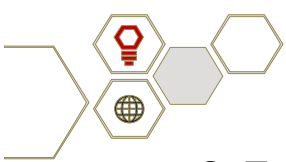

передбачає, що європейська ідентичність ґрунтується на довірі до того, як європейські інституції сприяють процвітання та економічному розвитку. Соціальний підхід визнає, що громадяни повинні ідентифікувати себе з іншими європейцями для побудови європейської спільноти, що передбачає необхідність демократичної легітимності процесу європейської інтеграції. Проте визнати європейське громадянство легше, ніж європейську ідентичність, хоча існує чіткий зв'язок між європейськими законами та правами, які вони надають, та відчуттям приналежності до Європейського Союзу [11].

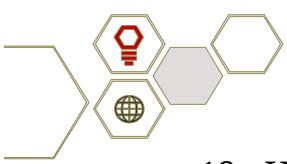
Висновки. Ідентичність індивіда, як індивідуальна, так і колективна, є результатом процесу самоусвідомлення індивіда разом із ціннісними та емоційними конотаціями, що впливають із цієї приналежності. Отже, усвідомлення, емоційна прихильність та оцінка є трьома основними осями, на яких ґрунтується ідентифікація. Проте жодна теорія не здатна повністю пояснити відмінності в ідентичності громадян як в горизонтальному (членство у різних соціальних групах чи спільнотах), так і вертикальному вимірах (населений пункт – регіон – держава – наднаціональні утворення). Але ці підходи дають інструменти для формування такої ідентичності українців, що сприятиме консолідації держави в умовах війни та повоєнної відбудови.

Список використаних джерел

1. Резнік О. Колективна ідентичність за умов війни: від комплексу меншовартості до нації переможців. URL: <https://dif.org.ua/en/article/kolektivna-identichnist-za-umov-viyni-vid-kompleksu-menshovartosti-do-natsii-peremozhtsiv>
2. Anderson B. *Imagined communities*. London: Verso, 1983.
3. Deutsch K.W. *Nationalism and Its Alternatives*. New York: Alfred Knopf Inc., 1969.
4. Brubaker R. *Citizenship and nationhood in France and Germany*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.
5. Inglehart R. Cognitive mobilisation and European identity. *Comparative Politics*. 1970. Vol. 3. №1. P. 45–70.

6. Tajfel H. *Human groups and social categories*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
7. David O., Bar-Tal D. A sociopsychological conception of collective identity: The case of national identity as an example. *Personality and Social Psychology Review*. 2009. Vol. 13. № 4. P. 354–379.
8. Brubaker R., Cooper F. Beyond «identity». *Theory and Society*. 2000. Vol. 29. №1. P. 1–47.
9. Kohn H. *The idea of nationalism. A study in its origin and background*. London: Macmillan, 1944.
10. Shulman S. Challenging the civic/ethnic and West/East dichotomies in the study of nationalism. *Comparative Political Studies*. 2002. Vol. 3. № 5. P. 554–585.
11. Risse T. *A community of Europeans? Transnational identities and public spheres*. Ithaca: Cornell University Press, 2010.
12. Kuzio T. The myth of the civic state. A critical survey of Hans Kohn's framework for understanding nationalism. *Ethnic and Racial Studies*. 2002. Vol. 25. №1. P. 20–39.
13. Kohli M. The battlegrounds of European identity. *European Societies*. 2000. Vol. 2. №2. P. 113– 137.
14. Deutsch K.W., Burrell S.A., Kann R.A., Lee M. *Political Community and the North Atlantic Area*. New York: Greenwood Press Publishers, 1957.
15. Lindberg L., Scheingold S. *Europe's Would-be Polity. Patterns of Change in the European Community*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1970.
16. Oakes P. J., Haslam S. A., Turner J. C. *Stereotyping and social reality*. Oxford: Blackwell, 1994.
17. Abdelal R., Herrera Y., Johnston A.I., Mc Dermott R. Identity as a variable. *Perspectives on Politics*. 2006. Vol. 4. №4. P. 695–711.
18. Fligstein, N., Polyakova, A., Sandholtz, W. European integration, nationalism and European identity. *Journal of Common Market Studies*. 2012. Vol. 50. №1. P. 106–122.

19. Hooghe M., Verhaegen S. The effect of political trust and trust in European citizens n European identity. *European Political Science Review*. 2017. Vol. 9. №2. P. 161–181.